॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

॥ श्रीमदाचार्यचरणकमलेभ्यो नमः ॥

॥ अस्मत्कुलं निष्कलंकम् ॥

(श्रीविट्ठलेश्वरविरचितं स्वरूपवर्णनम्)

नमः पितृपदांभोजरेणुभ्यो यन्निवेदनात् ॥
अस्मत्कुलं निष्कलंकं श्रीकृष्णेनात्मसात्कृतम् ॥१॥
वामजान्वंताःश्रितातिवक्रदक्षिणजानुकम्/(वक्रेतरजानुकम्) ॥
एतत्संप्राप्यसौभाग्यं विचित्रमणिभूषणम् ॥२॥
नखचंद्रमहःक्षिप्तभक्तसंतापसंतति ॥
विचित्रभावसंतानविचित्रीकृतमानसम् ॥३॥
दक्षिणपदतलपद्मं वामपदस्य वामतः प्रकटम् ॥
सौन्दर्यं किमपितरां प्रकटयति प्रेमवल्लभम्/(प्रेमवल्लभ्यम्) ॥४॥
विकसितशारदकमलोदरमदहरणेऽपि तत्र पद्मांकम् ॥
वहता निरवधि रसता निवेद्यते स्वीयभक्तेषु ॥५॥
भक्तार्तिहरणे कांचिन् मर्यादां नैव मन्यते ॥
इति ज्ञापयितुं वज्ररेखां धारयति स्फुटाम् ॥६॥
अनुग्रहानिलो यत्र तत्सांमुख्यं भजन् त्यजन् ॥
अन्याशां राजते भक्ते पदमेवमिति/(भक्तपदमेवमिति) ध्वजम् ॥७॥
धारयन् ज्ञापयत्येषः त्यक्तभक्तान्यदिक् प्रभुः ॥
अतएव हि सत्सेव्यो/(संसेव्यो) निर्दोषगुणविग्रहः ॥८॥

युग्मम् -

एतत्पदपंकजमधुमत्तस्यायं निसर्गएवासीत्/(एवाभूत्) ॥
नेतरभावं भजते यदंकुशो नित्यमेवास्ति ॥९॥
कदाचिद् विविधा लीलाः कर्तुं भक्तैः सह प्रभुः ॥
एवंभूतो वादयति वेणुमिष्टं करोति च ॥१०॥
प्रपदोपरिसंचारीचारुपीतांतरीयकः/(चारुपीतांबरावृतम्) ॥

गुंजद्भ्रमद्भ्रमरयुग्वनमालातिसुंदरम् ॥११॥
विविधरूपसुचारुसुगंधयुङ्मृदुलपुष्पचयैर् अतिसुंदरम् ॥।
ग्रथितमध्यमदेशमतिप्रियाकरयुगेन हृदि स्रजि कामये ॥१२॥।
ग्रीवोरःस्थलकटितटकांचीजानुप्रपदयोः सततम् ॥
विहरंती वनमालासक्तासीदलिकुलैर् मत्तैः ॥१३॥
गंभीरनाभिविलसत्कांचीदामलसन्मणीन् ॥
स्वरुचा रोचयन्नन्यानथाकल्पान्बभौ प्रभुः ॥१४॥
त्रिगुणानिलसंचारचलत्प्रांतातिसुंदरम् ॥
उत्तरीयं बिभ्रदंसे शुशुभे नितरां/(शुशुभेऽतितरां) हरिः ॥१५॥
विविधमहामणिखचितैः परितो मुक्ताफलावलिग्रथितैः ॥।
वलयांगदकंकणचयसकलांगुलिभूषणैः रेजे ॥१६॥
कटच्या कुटिलया कांचिद् भुवनत्रयमोहिनीं ॥
तनोति सुषुमा नाभ्यां सह साम्येपि दुर्लभाम् ॥१७॥
रसभरभरितं पात्रं नामितमन्यत्र तं रसं कर्तुम् ॥
एकत आनतम् उन्नतम् एकत इह दृश्यते सर्वैः ॥१८॥
कटितटभावरसानां व्रजांगनाहृत्सुपूरणे सापि ॥
अभवत् तथैव हृष्टा दृष्टा परम् उपपद्यते कांच्या ॥१९॥
वेणुरवानुगया नवनवचापल्यं प्राप्तवत्योच्चैः ॥
व्रजतरुणीमानसधनसंपन्नयाभूज्जगज्जडवत् ॥२०॥
नयनांबुजसौन्दर्यं मनसां वचसाम् अगोचरः/(अगोचरं) सत्यम् ॥
व्रजसुंदरिनयनमनोऽनुभवैकगतं परं हृद्यम् ॥२१॥
तत्रापि भावगर्भं तरलतरं प्रियतमामुखांभोजे ॥
स्थगितं भवदरूणतरप्रांतं प्रकटानुरागमिव/(प्राकट्यतोऽनुरागमिव) ॥२२॥
विचित्रवेणुतानाब्धितरंगांदोलितांचलम् ॥
स्थिरं वा तरलं वेति नैवाभूद् अवधारितम् ॥२३॥
स्मितामृतभरेणात्मभक्तहृत्प्राणपोषणम्/(प्राणपोषकम्) ॥
तत्रैव लयहेतुर् वा तेषामिति न वेद्म्यहम् ॥२४॥
भ्रूचापःसंधितः कर्णाविध्याकृष्टः प्रियाहृदि ॥

विद्धः प्राणानाजहार स्वस्मिन् अस्मिन् दया न हि॥२५॥
स्मितकोटिल्यचापल्यारुणिमामृतसिंधुषु॥
मग्नाः कथंचिद् जीवन्ति भक्तास् तत्तत्स्वभावतः।२६॥
शृंगाररससर्वस्वं भक्तभावामृतावृतिम्/(भावामृतावृतम्) ॥
अनुरागचयं ताराश्चैत्यापांगैर् बिभर्त्यसौ॥२७॥
सालिकुलं कमलकुलं जितं निजाकारमात्रतो जगति॥
प्रकटातिगूढरसभरभरितो अभवत् कुसुमशरकोटिः॥२८॥
स्निधता मुग्धता वापि चातुरी सहजापि वा॥
नैव वर्णयितुं शक्यानुभवंतीभिरप्यहो॥२९॥
मन्ये गोकुलतरुणीनवनवभावाः स्वरासजाताः॥
रतिरससुधाब्धिपतितप्लवे प्लवंते (अतिसर्ग)/निसर्गमधुरतरा॥३०॥
सन्मुखप्रेक्षणेऽपांगप्रेक्षणे च यथा रसः॥
तथारुणाभी रेखाभिर् ज्ञापयत्यंबुजेक्षणः॥३१॥
विरलारुणरेखाभिः सितगर्भस्य नेत्रयोः॥
आविर्भवति या शोभा तां न वक्तुं क्षमा रमा॥३२॥
पक्ष्माणि तरुणीभावानानेतुं नयनाब्जयोः(चरणाब्जयोः)॥
करांगुलीचयाभानि भासंते परितो परितः प्रभोः॥३३॥
अतिसारस्यतो नेत्रे सरसः परितोऽभवत्॥
रसांकुराः पक्ष्मरूपा भासंते सुषुमास्पदाः।३४॥
आदायादाय भक्तानां भावान् अतिमनोहरान्॥
निमेषामिषतः स्वांतसंचयं कुरुतो मुदा॥३५॥
स्वतः समर्थमप्येतत् त्रिलोकीमोहने बत
स्मितं सहायं संप्राप्य यत्करोति न वेद्मि तत्॥३६॥
रसपूरैः प्लावयति स्वजनविवेकत्रपाधृतिरथवा/(धृतिस्त्वथवा)॥
तानेव तद्रसाब्धिषु मग्नान् कुरुते तदैवैतत्॥३७॥
एतत्कार्यस्य भवने प्रतिबन्धेऽपि चेश्वरः॥
न शक्तो प्रतिबध्यो यत् तत्स्वभावस्वभावतः॥३८॥
तत्रापि चेत् साहायोऽभूत् कलवेणुस्वनस्तदा/(उदारो वेणुनिःस्वनः)॥

त्रिभंगस्य त्रिजगति न जाने कीदृशी दशा॥३९॥
तिष्ठत्वन्यकथैतादृक्स्वरूपं प्रतिबिम्बितम्॥
क्वचित्पश्येत् स्वयं नाथ! कां दशा नु तदा भजेत्॥४०॥
प्रायो न दर्शनापेक्षा यत्स्वयं तद्रसात्मकः॥
प्रियाहृदयनेत्रेषु निरुद्धोस्ति सुनायकः/(स नायकः) ॥४१॥
एतत्संदर्शनेतु स्यात् प्रमदाभावएव हि॥
तत्तापशामकोप्येषः कृष्णएवास्ति नापरः॥४२॥
अथवा तद्रसात्मा तद्दर्शनाददतितोषितः/(तद्दर्शनेनातिपोषितः)॥
भवति स्वप्रियावृंदवृतोऽयं गजराडिव॥४३॥
कदाचिदथवा प्रेष्ठवियोगार्त्या/(प्रेष्ठो वियोगार्त्या) तदात्मकः॥
तासामाविर्भवेद् भावैरेव तां शामयत्यपि॥४४॥
दृष्ट्वापि रसरूपत्वं मयि जानंतु मामकाः॥
तदर्थमाविष्कुरुते त्रिभंगं भक्तलोचने॥४५॥
रसात्मकं स्फुटं स्वस्मिन् भक्तैर् नैवानुभूयते॥
तदर्थमाविष्कुरुते त्रिभंगं भक्तलोचने/(भक्तलोचनम्)॥४६॥
पुष्टिभक्तिं स्थिरीकृत्य मर्यादां च तदाश्रिताम्॥
कृत्वा वृंदावनक्षोणीम् अयथापूर्वसंस्थितिम्॥४७॥
हृदयं भक्तहृदये स्थिरं लोकान्निजान् परान्॥
पुष्टिदिश्येव सुमुखान् कृत्वा संराजते प्रभुः॥४८॥

युग्मम्

तथापि श्रीगोकुलेऽस्मिन्नाविर्भूतो विराजते॥
अत्रत्यभक्तैर्/(अनन्यभक्तैर्) अनिशं पीयते तत्सुधासवः॥४९॥
उद्बुद्धशृंगाररसस्वरूपो भूषणाद्यपि॥
तादृगेवाखिलांगेषु बिभ्रत् संराजते प्रभुः॥५०॥
श्रुत्याद्यगम्यं यद्रूपम् अल्पकेन मया कथम्॥
तन्निरूपयितुं शक्यं तदीयत्वाद् भवेदपि॥५१॥
स मत्प्रभुः सदाऽहं तु तत्पादाब्जरसोस्मि वै॥
तत्प्रभावाद् यथाशक्ति वर्णयाम्यविचारयन्॥५२॥

स्वतो मल्लोचनमनोवृत्तिर् बृन्दावनप्रभुः ।।
बृहद्वनप्रियः शश्वत् शिशिरीकुरुतात् स्वतः ।।५३।।
अहं तदीय इत्येषा तद्वार्ता रूपिता/(रुचिता) परं।।
तेन प्रसन्नो भवतु दासे श्रीविट्ठले प्रभुः ।।५४।।

।। इति श्रीविट्ठलेश्वरविरचितं स्वरूपवर्णनं संपूर्णम् ।।

॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

॥ श्रीमदाचार्यचरणकमलेभ्यो नमः ॥

'अस्मत्कुलम्'इत्यस्य व्याख्यानम्

"**अस्मत्कुलं निष्कलङ्कं कृष्णेनात्मसात्कृतम्॥**" (श्रीललि.त्रि.-स्तो.मं) इति साक्षाद्द्विधाशृङ्गाररसात्मकविविधसञ्चितविचित्रभावसन्तानसुषुमादर्शः सौन्दर्यमाधुर्यलावण्यभावसाकारसञ्चयास्पदप्रेमासक्तिव्यसनस्नेहरोधनिरोधवैराग्यत्यागानुरागादीनां मूलाधिष्ठानसंयोगवियोगाभ्यां[१] स्वरूपलीलारसभावानुभवादीनाम् अद्भुतकर्मत्वस्य अखिलतात्पर्यपरिणामफलानुभविनां निजव्रजलीलान्तर्वर्त्तिनां परमान्तरङ्गभक्तानाम् अनुभवप्रमया विप्रयोगाग्नेः नानात्वस्य अखिलांशगर्भोदरपरिशोधकतया तत्स्वरूपः श्रीकृष्णस्य अग्निः सन्मनुष्याकृतिः "**स एषः अग्निः वैश्वानरो यतः पुरुषः तं यो हैनमेव अग्निः वैश्वानरं पुरुषविधं पुरुषान्तः प्रतिष्ठितं वेद**" ( ) इति श्रुत्युक्त्या आकूता अखिलवास्तवविभूत्वस्य प्रदर्शकः अस्मिन्नेव अग्नौ अस्मत्कुलस्य शुद्ध्या सर्वाङ्गतासाहित्येन निवेदनादेव निष्कलङ्कत्वम् उपजायते.

नो चेत् सकलङ्कतायाः स्थितौ अस्मत्कुलाधिष्ठितायाम् आग्रहएव जायते. एतदाविष्कारार्थसमुदायं "**नमः पितृपदाम्भोजरेणुभ्यो यन्निवेदनात्**" (श्रीललि.त्रि.स्तो.मं) इति उक्त्या आकूताखिलतात्पर्यान्वयाभ्यन्तरे प्रद्योतितवन्तः पितृचरणाः **यन्निवेदनाद्**इति. यस्मिन् अग्नौ सन्मनुष्याकृतौ स एषोऽग्निः वैश्वानरो. यतः पुरुषः पुरुषोत्तमः पुरुषविधं पुरुषाकारं स्थायिविप्रयोगरसात्मकत्वाद्. "**वैश्वानरं पुरुषान्तःप्रतिष्ठितम्**" ( ) इत्यनेन पुरुषोत्तमस्वरूपसमूहरसरासात्मकानेकलीलास्वरूपानन्दावयवत्वेनापि आन्तरानुभवावयवधारिणं वेद इति अखिलाभिप्रायतात्पर्यवति, "**तदेव कदाचित् परमसौन्दर्यं स्वगतं करिष्यामीति साकारं प्रादुर्भूतं सत् श्रीकृष्ण**" (त.दी.नि.१।१). इति गूढाभिसन्ध्यन्तरितसमाहितार्थाखिला अद्भुतकर्मणि "**नमामि हृदये शेषे लीलाक्षीराब्धिशायिनम्**" (भाग.सुबो.का.१०।१।) इति अभिप्रायवर्त्मना अपि

द्विधा शृङ्गाररसनिखिलसम्पत्त्याश्रये निवेदनादेव अस्मत्कुलस्य निष्कलङ्कता निःप्रत्यूहा अस्त्येव सेत्स्यति च. परन्तु अत्र परीक्षानिर्बन्धो वर्तते चेद् उक्ताखिलानन्दपरमानन्दविभुत्वस्य नित्याश्रये साक्षात् मुखारविन्दवल्लभाग्नौ उक्तनिखिलभावार्थानुरोधात् तुल्यातिशयपरिवृढे अग्नौ उक्तानुपूर्व्या व्रजवल्लभाचार्याणां स्थितिपूर्वकत्वाद् अस्मत्कुलस्य आत्मनिवेदनं स्यात् तदैव अस्मिन्नपि कुले तदग्न्यानन्दानुभवज - साधर्म्यसाङ्गतायाः प्रसम्भवात्, देहेन्द्रियप्राणान्तःकरणधर्मादिष्वपि साक्षाद्भगवत्स्वरूपानुभवानन्दजविषयविशेषस्य निखिललीलारसभावसाकाराकृतिमतः अतिव्याप्तेः प्राचुर्याद्, देहाद्यनुसन्धानविस्मृतिपूर्वकत्वाद्, विप्रयोगाग्निसान्निध्युग्रमहिम्ना भगवदनुभवाखिलवास्तवस्य प्रकृतेरेव सन्दर्शनात् भगवत्सार्धम्यमेव आपद्येत; यदि ऐश्वर्यादिगुणविभूतिसामग्र्यानन्दानुभवोद्रेकोदर्कादिभिः भगवत्साधर्म्यं स्यात्. तदैव स्वयं सदानन्दः परमफलात्मकः श्रीकृष्णः स्वमुखाग्निकुलत्वं मत्वा स्वात्मसात्करोत्येव तत्र किं वाच्यम्! आत्मानन्द - परमानन्दस्वरूपलीलायाम् उत्तररसानुभवसमग्रवास्तववत्याम् आस्वादनिरोधविधौ तद्रसानुभवातिरिक्तानुसन्धानस्फूर्त्यादिकस्य त्यागं कारयित्वा विविधानुभवरसविदाम् अखिलभावपोषविषयं प्रदर्शयन् लोभ लालित्याद्भुतकर्मस्वेव योजयति इति "**श्रीकृष्णेनात्मसात्कृतम्**" इत्यस्य भावार्थसमुदायस्य आनुपूर्व्या सम्बन्धो विज्ञेयः.

वस्तुतस्तु श्रीमन्मुखाग्निषु वैश्वानरवल्लभाख्यसद्रूपेषु आत्मनिवेदिनः कुलस्यैव श्रीकृष्णात्मरमणानन्दानुभवस्य साक्षात् सम्बन्धफलाप्तेः प्रौढ्यात् कुलस्यापि तथात्वाद् उक्तवन्तः पितृचरणाः "**नमः पित्तृपदाम्भोजरेणुभ्यो यन्निवेदनात्, अस्मत्कुलं निष्कलङ्कं श्रीकृष्णेन आत्मसात्कृतम्**" इति.

किञ्च उक्तनिखिलानन्दपरमानन्दरसात्मकसाकारब्रह्मणो विविधसञ्चितविचित्रभावात्मकविभूतिसन्दर्भाश्रये साक्षात् शुद्धशुद्धरसात्मकरमणपुरुषोत्तममुखारविन्दवल्लभाग्नौ अग्निकुलस्य निवेदनसंस्कारपरिणामफलानुभूत्यभावात् साक्षान्मुखारविन्दाग्न्यानन्दसन्दोहसन्निकर्षस्यापि अभावात् निजविरहाग्नेः कुले '**अग्नि**'पदभावार्थस्य विनियोगाद् अग्निकुलत्वमेव न आपद्येत. अत उक्तं

"यन्निवेदनात् अस्मत्कुलं निष्कलङ्कम्" इति. साक्षान् मुखारविन्दवल्लभाग्नौ अग्निकुलस्य आत्मनिवेदने सति आत्मेन्द्रियादिसंघातेष्वपि मुखारविन्दविप्रयोगवल्लभाग्नेः सन्निधेः अतिमात्रकत्वाद्; देहेन्द्रियप्राणान्तःकरणधर्माणां स्वसत्ताया अपचयात्; केवल आनन्दाग्न्यतिमात्रकत्वाद् अग्निकुले निजानन्दानुभवाग्नेः प्राचुर्यमवेक्ष्यैव स्वयं सदानन्दः फलरूपः श्रीकृष्णः आत्माराम आत्मसात्करोति. याथातथ्येन आत्मनिवेदनस्य प्रतिकृतेः रसात्मकसाकारब्रह्मेति साकाराकृतिमत्या भगवदात्मकरमणएव उपयोगाद् अविनियोगाभावातिमात्रनिर्बन्धाद् अग्निकुलस्य कृष्णात्मानन्दानुभवाधीनभवनम् इति अग्निकुलस्य[२] परिणामफलं न तु उक्ताखिलाग्नेः आनन्दविभूते कुले सन्निवेशाभावे मुखारविन्दविप्रयोगवल्लभाग्निपदवाच्यत्वं भवति. न भवति इति अर्थः. कुतः? स्वयं पितृचरणाः सकलङ्कतां मुखारविन्दफलवियोगाग्न्यानन्दरहितां प्रव्यञ्जयन्तो निष्कलङ्कतां साक्षाद् द्विधा शृङ्गाररसात्मक - श्रीकृष्णास्य - वल्लभाग्न्यखिलानन्द - परमानन्दसम्पत्तिसाकारं जुषन्तीम् आयान्तीं च प्रद्योतयन्तः अस्यामेव '**अस्मत्**'पदप्रयोगात् स्वसम्बन्धसाङ्गतां सभाजयन्तः अवादिषु **"नमः पितृपदाम्भोजरेणुभ्यो यन्निवेदनात्, अस्मत्कुलं निष्कलङ्कं श्रीकृष्णेनात्मसात्कृतम्"** इति.

ननु साधारणधर्मादिकोटिसाधर्म्यम् अधिष्ठाय आचचक्षिरे **"अस्मत्कुलं निष्कलङ्कं श्रीकृष्णेनात्मसात्कृतम्"** इति चेत्, साधारणसाधर्म्येण '**अस्मत्**'पदविवक्षया कुले निष्कलङ्कत्वं स्यात् तदा स्वाग्निकुमारं प्रति एवं न वदेयुः शुद्धपुष्टि-मुखारविन्दभक्तिमार्गाचार्याः **"यदा बहिर्मुखा यूयं भविष्यथ कथञ्चन, तदा कालप्रवाहस्था देहचित्तादयोऽप्युत, सर्वथा भक्षयिष्यन्ति युष्मानिति मतिर्मम, न लौकिकः प्रभुः कृष्णो मनुते नैव लौकिकम्"** (शिक्षापद्यानि १-२) इत्यादिना. यतो मुखारविन्दफलानुभवाग्न्याभिमुख्यादेव स्वकुलस्य निष्कलङ्कता वागधीशवाग्विलासमुखारविन्दफलवियोगजपरमदैन्यभावामृतरसप्रसिक्ता आयाति. नो चेत् **"सर्वथा भक्षयिष्यन्ति इति मतिः मम"** स्वमते ईदृशनिर्बन्धस्य विद्यमानत्वातिमात्रकत्वात् च कथं स्वकुलस्य निष्कलङ्कता सेत्स्यति इति ज्ञापनाय उक्तं **"यन्निवेदनात् अस्मत्कुलं निष्कलङ्कम्"**

इति. निवेदनप्रणालिका - परिणामफलपरीक्षा - पूर्वोक्तक्रमनिर्बन्धपूर्वकत्वादेव बोद्धव्या भवति प्रकटितसाक्षात्श्रीकृष्णमुखारविन्दफलवियोगाग्न्याचार्यमार्गसंश्रितैः विबुधैः. किञ्च विरहाग्नेः वंशस्यापि विरहाग्निमयत्वादेव विरहाग्निवंशत्वम् आपद्येत. ननु स्वास्यजलयोगाप्तौ स्वास्त्यजलयोगापत्तौ सत्यां कालप्रवाहएव संस्थां सूचयन्तः अवादिषु स्वयम् आचार्याः **"तदा कालप्रवाहस्था देहचित्तादयोऽप्युत"** इत्यादिना. यतो भगवद्धाम्नि भगवत्स्वरूपानुभवादिषु धर्मिधर्माभ्याम् अवयव्यवयवाभ्यां नित्याभियुक्तया रीत्या सामानाधिकरण्यमात्रकत्वमेव अस्ति तत्सामानाधिकरण्यविभुत्वेन सममेव कुलेऽपि अग्निकुलत्वं समाहितं श्रीमद्अग्निकुमारैः. यतः असमवायसम्बन्धानुरोधेन अन्वयव्यतिरेकनिर्बन्धातिमात्रकवत्ताया कुलोद्भवार्थता तस्याः संसारजनकत्वान् न अग्निकुलत्वे उपयोगः. **"कामेन पूरितः कामः संसारं जनयेत् स्फुटम्"** (सुबो.।१०।२६।का.१८) इत्यादिभिः वाक्यैः मुखारविन्दवल्लभाग्नेः कुलस्य वल्लभाग्निमयत्वातिमात्रकत्वात्, संसारजनककामोपाध्युपद्रवद्रवस्य असम्भवात्, केवलभगवद्विप्रयोगाग्निमयत्वाद् वल्लभाग्निमयत्वमेव आपद्येत. न अत्र सन्देहः.

एतत्क्रमाभावेन साक्षात्मुखारविन्दवल्लभाग्नौ तत्सारभूतरासस्त्रीभावपूरितविग्रहे कुलव्याख्यैव नास्ति, कामोपाधिविशिष्टसंसारजनकत्वात्. **"न माता न पिता तस्य न भार्या न सुतादयः, नात्मीयो न परश्चापि न देहो जन्मएव वा"** (भाग.पुरा.१०।४६।३८) इत्यादिभिः वाक्यैरपि रसात्मकब्रह्मणः भगवतः आनन्दपरमानन्दाखिलसाकारसामग्रीमतो यथा सुतोद्भवस्य आभातिमात्रकत्वम् अस्ति. तथैव तन्मुखारविन्दाधिष्ठातुः वल्लभाग्नेरपि बोध्यं भवति तदीयैः. किञ्च सामानाधिकरण्यातिमात्रकस्य अभावे वैय्यधिकरण्यधर्मानुच्चरणपरिणतफलसन्दर्शनाप्तेः साम्प्रतत्वस्य प्रभासलीलायाम् आसुरव्यामोहजनकायां प्रतीति अभूत्. यतो वल्लभाग्निजैः अग्निकुमाराणां सूक्त्या आकूततात्पर्यतत्त्वविद्भिः परिवारैरपि श्रीमदग्निकुमाराणां सूक्त्यखिलभावार्थसमूहालम्बनस्य सर्वात्मभाववन्तः चेद् भक्ता भवन्ति तदैव अयं रसः प्राप्यो न अन्यथा इति अर्थः. गौरवगुणाखिलसामग्रीभिः सम्भिन्नस्य न तु **"नीवीं प्रति**

प्रणिहिते च करे'' (सुभा.रत्न.कोश.१९।१६) इति न्यायेन. तदा स्ववस्त्रमोकार्थमपि तदनुसन्धानं वक्तुं कथं घटते? इत्थम्. सङ्गमभावएव स्वस्मिन् भगवतो अतिप्रीत्या स्वान्तरायासहिष्णुत्वभावनया इति बुद्ध्यस्व. अतएव प्रियेण बध्वाञ्जलिं मूर्द्ध्निन तद्भावपरीक्षैव कृता. उक्तभावेनैव चेद् एवं कृतं भविष्यति तदा दृष्ट्यान्तरायमपि दूरीकरिष्यन्ति इत्यादि भावार्थान्वयाब्जमार्त्तण्डांशुनिवहैः विभूषिताभिः अग्निकुमाराणां सूक्तिभिः निजफलप्राप्तिपरीक्षाविष्कारहेतुभूताभिः विविधानन्दपरमानन्दभावसम्पत्तिः साकाराकृतिमनोविषयविशेषम् आस्थायैव स्थेयम् आदरात्. नतु स्वास्योपद्रवोत्पादकां भावनाखिलसामग्रीम्. यतः सर्वोत्तमविवृतावपि मया एवमेव उदीरितम् अस्ति. '**वंश**'पदं पुत्रपरं ज्ञेयम्. कुतो हेतोः? रसात्मकब्रह्मणो भगवतः तथात्वे तथात्वकरणम् इति निर्बन्धात्. किञ्च, रासस्त्रीभावपूरितविग्रहाग्नेः सर्वत्र अग्निं लीनं जनयतः कुलस्यापि तथात्वाद् अग्निकुलत्वम् इति सर्वं सुस्थम्. यतो वैश्वानरे साक्षाद् भजनानन्दपुरुषोत्तममुखारविन्दफलरूपे आत्मनिवेदनस्य याथातथ्यविषयजविशेषसाकाराकृतिमतः प्रतिकृतेः उद्भवात् देहेन्द्रियप्राणान्तःकरणादीनां निवेदनात् पूर्वं व्यापारव्यासङ्गजविक्षोभसंयुजां परावृत्त्या स्वभावविजयस्य प्रतीतेः अखिलदेहेन्द्रियार्थविषयेषु साक्षात् मुखारविन्दफलानुभवविषयजविरहाग्नेरेव सन्दर्शनाद् अग्निकुलस्यापि अग्न्यात्मकत्वाद् भगवदात्मकत्वमेव आपद्येत. तत्कुलसंश्रितानां दैवजीवानामपि तथात्वभवनस्य अतिमात्रकत्वं वर्तते तदा तत्कुले किं वाच्यम्?

किञ्च, शुद्धशुद्ध - पुष्टिपुष्टिरसात्मकमुखारविन्दभक्तिमार्गाचार्येषु उक्तानुरोधविधिपूर्वकात्मनिवेदनाखिलसम्पत्तिसंस्काराभावे देहेन्द्रियादिसंघाते आत्मनो मुख्यतायामेव मुखारविन्दविरहाग्नेः अतिव्याप्त्यभावाद् अखिलेन्द्रियविषयार्थेषु भगवदनुभवस्यैव अप्रतीतेः स्वभावाविजयस्यापि सन्निधेः आत्मनिवेदनविधावेव आदौ अशुद्धतायाएव प्रतीतिः भवति. हरेः चरणयोः प्रीतिः स्वसर्वस्वनिवेदनात् **''उत्कर्षश्चापि वैराग्यं हरेरपि हरिर्यदि, श्रियो हि परमा काष्ठा सेवकास्तादृशा यदि, ज्ञानोत्कर्षस्तदैवस्यात् स्वभावविजयो यदि''** (भाग.सुबो.१०।१८।कारि.-

२६) इत्यादिभिः वाक्यैः मूढमतीनां हरिणीनाम् आत्मनिवेदनपरिणामफलानुभवसम्पत्तौ सत्यां स्वभावविजयनिश्चितार्थे अग्निबीजामृतबीजात्मकं '**रव**'पदमिति मुखारविन्दाधिष्ठातुः अग्नेरेव अखिलानिर्वचनीया साधारणसर्वभवनसामर्थ्यसम्पत्त्या समं सम्भिन्ने **''मणिधरः क्वचिदागणयन्गा''** (भाग.पुरा.१०।३५।१८) इत्यारभ्य **''गोपिका इव विमुक्तगृहाशा''** (भाग.पुरा.१०।३५।१९) इत्यन्तं मदुक्तस्वातन्त्र्यकविवृत्तिगूढाभिसन्ध्यन्तरितनिखिलतात्पर्यतत्त्ववति साक्षाद्भजनानन्दस्वतन्त्रविरहानुभववास्तवानुरूपाभिव्यञ्जके स्वभावस्य परावृत्तौ अयमेव अर्थः अवसीयते. साक्षान्मुखारविन्दाधिष्ठातरि वल्लभाग्नौ आत्मनिवेदनमेव आदौ न जातं स्थितं कस्मात् देहेन्द्रियाखिलविषयार्थविक्षोभसञ्चयसाहित्येन आत्मनः पूर्वाध्यासव्यापारव्यासंगविवृत्तितः यतो यत्र हरिणीनाम् अग्निबीजामृतबीजात्मकरवानुरागसन्निकर्षात् मुखारविन्दानन्दपरमानन्दाग्नौ आत्मनो निवेदनस्य साङ्गताया बाह्याभ्यन्तरभेदेन स्वभावस्य परावृत्तिपूर्वकत्वात् तासां प्रणयावलोकैः केवलद्विधाशृङ्गाररसोद्गारिभिः विरचिताया पूजां विप्रयोगस्थायिरससर्वात्मभावस्वरूपानुभवादिभिः अभितो बहिरान्तरयोः इङ्गिताः. तस्याः शुद्धशुद्ध - पुष्टिपुष्टिफलमार्गानुरोधेन भगवदात्मनि अखिललीलारसभावसाकाराश्रयएव विनियोगस्य प्रतीतिः अभूत्. तदा प्रकृतेऽपि तथात्वस्य अभावे वाच्यं कथं श्रीमन्मुखाग्निकुले आनन्दाग्निमयातिमात्रकत्वं स्यात्. भावसन्तानपूरितविरहाग्नेः कुलस्यापि तथात्वात् तथात्वम्. यतो अत्र श्रीमन्मुखाग्न्यन्वयं प्रति मदीया प्रार्थना येन केन प्रकारेण साक्षाद् भजनानन्दरमणप्रियविरहाग्नौ स्थायिविप्रयोगरससर्वात्मभावमूलाखिलविभुत्वस्य सर्वभवनसामर्थ्यप्रतियोगिमूलस्थाने स्वात्मनिवेदनपूर्वकत्वात् विप्रयोगाग्न्यानन्दमयातिमात्रकत्वाद् अग्न्यात्मकत्वभवनमिति परम् उपपन्नम्. तेनैव अग्न्यात्मकत्वेन श्रीमद्वल्लभाचार्याविचारितजीवानां साक्षाद् रसात्मकपरब्रह्म[३]सम्बन्धकरणानुरोधरूपया शुद्धशुद्ध - पुष्टिपुष्ट्याद्यानन्दानुभवपद्धत्या ब्रह्मसम्बन्धं कुर्वन्तु इति पुष्टिपुष्टिभक्तिमार्गाचार्याणाम् अभीष्टं ज्ञात्वैव मया अत्र किमपि स्वकीयानां निःश्रेयसाय दैवजीवानां शुभाय च श्रीमदग्निकुमाराणां परमकरुणया भावार्थो निखिलभावार्थसन्दर्भनिष्कर्षरूपः **''अस्मत्कुलं निष्कलङ्कम्''** इत्यस्य विवृतेः सारसिद्धान्तवास्तवः

समर्थितोऽस्ति.

इति श्रीश्रीपितृचरणैकतान श्रीगोकुलनाथविरचिता
''अस्मत्कुलनिष्कलङ्कम्'' इत्यस्य विवृतिः समाप्ता.

(सर्वोत्तमबृहट्टीकाकर्तुः इयं चतुर्थात्मजनाम्ना न पुनः चतुर्थात्मजानामेव भाषासाम्याद्)

॥ पाठभेदः ॥

१. विप्रयोग इति ख-ग.पाठः.

२. आग्निकुलस्य इति ख.पाठः.

३. रसात्मकब्रह्म इति ख-ग.पाठः.

माण्डवी = क, कामवन = ख, कोटा = ग.

